

Repatriering

- en udfordring for fremtidens museum

Af Mille Gabriel, mag.art. forhistorisk arkæologi

Introduktion

Mens repatriering er blevet diskuteret gennem årtier i USA og Canada, er debatten stadig relativt ny i europæisk sammenhæng – så ny, at de fleste europæiske museer, inklusiv Nationalmuseet i Danmark, endnu ikke har udarbejdet en egentlig procedure at behandle de indkomne ansøgninger ud fra. Denne artikel vil derfor diskutere etableringen af en fremtidig, dansk repatrieringspolitik med særligt fokus på de såkaldt oprindelige folk.

Begrebet repatriering dækker sprogligt over det ”at vende tilbage til fædrelandet” og betegner i museumssammenhæng tilbageførsel af arkæologiske og etnografiske genstande. De senere år er det strømmet ind med repatrieringskrav til de vestlige lande, og i takt med at flere og flere museer vælger at offentliggøre deres inventarlistor på internettet, vil antallet sandsynligvis stige. Nok er mange genstande i museernes udenlandske samlinger anskaffet via køb og donation, men en endnu større del er erhvervet som følge af opdagelsesrejser, krigsførelse eller kolonisering. Deraf følger, at mange udenlandske samlinger unægtelig har rod i en imperialistisk kontekst, og det er derfor heller ikke tilfældigt, at antallet af repatrieringskrav eskalere netop nu. Det skal nemlig ses i sammenhæng med den omfattende omstrukturering af verdensordenen, der har fundet sted siden 2. Verdenskrig. Her tænkes ikke blot på etableringen af internationale organisationer som FN og NATO, men også på afkoloniseringen af 3. verdens lande og den begyndende politiske organisering af verdens oprindelige folk, eksempelvis inuit og Native

Americans. Det er i denne politiske frigørelsesproces, at mange repatrieringskrav indskrives sig.

Nationalmuseet har i 1990'erne behandlet mere end 15 repatrieringsansøgninger – ansøgninger, der omhandler alt fra tatoverede maori-hoveder til færøsk kirkeinventar. I visse tilfælde ønskes kulturarv overført til et andet museum med fortsat bevaring, forskning og formidling for øje – altså formål, der modsvarer de i Museumsloven angivne målsætninger for danske museer. Men i andre tilfælde kræver ansøgerne kulturarven repatrieret med henblik på ikke-museale formål, eksempelvis for at genbegrave humant materiale eller genanvende religiøse remedier i fremtidige ritualer – altså formål, der ud fra et videnskabeligt arkæologisk synspunkt repræsenterer decideret destruktion. Den hyppigste indvending imod repatriering centrerer sig derfor omkring det arkæologiske tab og frygten for, at museerne en dag vil stå tomme.

Hvem ejer kulturarven?

Spørgsmålet om, hvorvidt en genstand skal repatrieres eller ej, kan anskues på forskellig vis, eksempelvis ud fra et juridisk perspektiv. De sidste årtier har illegal handel med kulturarv udviklet sig til et problem af dimensioner som våben- og narkotikahandel, og derfor har hovedparten af verdens lande i dag udarbejdet national lovgivning til beskyttelse af egen kulturarv (Askerud & Clément 1997:Section 1:9). I Danmark drejer det sig om *Museumsloven* (Lov nr. 473 af 7. juni 2001) og *Lov om sikring*

af kulturværdier i Danmark (Lov nr. 332 af 4. juni 1986). Disse omhandler henholdsvis offentlig og privatejet kulturarv og inkluderer i visse tilfælde desuden udenlandsk producerede genstande (Kulturministeriet 1986; 2001). I henhold til disse to love må dansk kulturarv ikke udføres – dog kan der undtagelsesvis gives dispensation, eksempelvis i tilfælde af repatriering. Den nye museumslov har tilmed taget højde for en snarlig ratificering af henholdsvis *UNESCO Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property* fra 1970 og *UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects* fra 1995. I henhold til disse internationale konventioner forpligter et medlemsland sig til at afstå fra illegal handel med kulturarv og, såfremt det alligevel sker, tilbageføre den pågældende genstand til oprindelseslandet (Unesco 1970, Unidroit 1995). Konventionerne har dog flere svagheder: dels er de ikke ratificeret af store museumslande som England, Tyskland og Holland, og dels har de ingen retrospektiv kraft – de omfatter derfor ikke den store mængde genstande, som museerne erhvervede tilbage i kolonitiden. I praksis betyder det, at et indiansk lig, som under 1800-tallets indianerkrige blev skeletteret og derefter fandt vej til et europæisk museum, ud fra et juridisk synspunkt er museets ejendom. Nulevende indianske efterkommere kan derfor ikke ”kræve” skelettet udleveret, men må i stedet ”anmode” om frivillig tilbageførsel. Den juridiske betegnelse for denne form for repatriering er *returnering* i modsætning til betegnelsen *restitution*, der omfatter tilbageførsel af decideret illegale erhvervelser (ICOM 1983).

ICOM (The International Council of Museums), hvis etiske retningslinier Nationalmuseet generelt tilslutter sig, opfordrer det enkelte museum til at udarbejde en individuel repatrieringspolitik, som ikke blot behandler

restitution af illegale erhvervelser, men tilmed returnering af de genstande, der ikke er omfattet af konventionerne (ICOM 2000:6.6). En sådan repatrieringspolitik må derfor appellere til andre perspektiver end de rent juridiske – det være sig etiske, religiøse eller politiske perspektiver. Men sådanne perspektiver rejser en række væsentlige spørgsmål: Hvilken betydning tillægges den omstridte genstand af oprindelseskulturen? Hvilket tab udgør genbegravelse eller genanvendelse af selv samme genstand for museerne og den arkæologiske videnskab? Hvis interesser skal have forrang – museets eller oprindelseskulturens? Og afledt heraf, hvem ejer kulturarven – tilhører den museet, videnskaben, oprindelseskulturen eller den samlede menneskehed?

I etableringen af en fremtidig dansk repatrieringspolitik kan man med fordel skele til, hvordan problematikken er søgt løst i andre lande, eksempelvis USA og Canada.

To løsningsmodeller

I USA og Canada har man valgt to vidt forskellige løsningsmodeller, hvilke jeg her vælger at benævne henholdsvis ”Kriteriemodellen” og ”Case-by-case-modellen”. Med indførelsen af NAGPRA, *Native American Graves Protection and Repatriation Act* i 1990 er der i USA udstukket nogle kriterier for hvilke genstande, der altid skal repatrieres til landets oprindelige befolkning. Det drejer sig om: (1) humant materiale, (2) gravgods, (3) hellige genstande (som vel at mærke fortsat har religiøs betydning) og (4) såkaldt kollektiv kulturarv. Dette fordi disse fire genstandskategorier generelt betragtes som de mest ”følsomme” (NAGPRA 1990). For at opnå repatriering skal den ansøgende stamme naturligvis kunne påvise kulturelt tilhør, men da selv mytologiske argumenter bliver godtaget, er resultatet, at kun ganske få repatrieringskrav i praksis bliver afvist. Denne favorisering af oprindelige folks

interesser kommer tydeligst til udtryk i den kontroversielle sag om Kennewickmanden – et næsten 10.000 år gammelt skelet fundet i 1996 ved bredden af Columbia River i Washington. På baggrund af NAGPRA valgte indenrigsministeriet nemlig i første omgang at godtage de fem lokale indianerstammers påstand om, at skelettet repræsenterer ”The Ancient One” - en mytologisk forfader, og imødekom derfor deres repatrieringskrav. En række arkæologer og antropologer ankede imidlertid dommen. For det første fordi der i USA kun findes ganske få skeletter af så høj en alder, og Kennewickmanden derfor er uerstattelig i forhold til studiet af indvandringen til det amerikanske kontinent. Og for det andet fordi alt tyder på, at de pågældende fem indianerstammer slet ikke er de rette efterkommere – dels fordi det er arkæologisk dokumenteret, at de kun har beboet området i 2000 år, og dels fordi Kennewickmanden med sin firkantede kæbe og fremstående næse ikke ser indiansk ud, men snarere kaukasisk (Chatters 2000:291, Thomas 2000). Og dette faktum tilfører sagen en stærkt politisk dimension: Tænk hvis indianerne slet ikke var de første mennesker i USA; tænk hvis der rent faktisk forekom en endnu tidligere og hidtil ukendt indvandring af ”hvide” mennesker, som senere blev udslettet af indianerne... Dette er naturligvis ikke tilfældet – Kennewickmanden tilhører blot en af flere asiatiske indvandringer, men indianerne frygter sandsynligvis, at en sådan opdagelse pludselig kan fratage dem de (begrænsede) rettigheder, de har opnået i kraft af en status som oprindeligt folk. D. 30. august 2002 faldt dommen, og ganske overraskende faldt den ud til arkæologernes fordel. Men det er sandsynligvis ikke det sidste, vi har hørt til den sag...

I Canada findes der ingen føderal lovgivning, der modsvarer NAGPRA. I stedet valgte man i 1988 at nedsætte et samarbejdsudvalg med titlen *Task Force on Museums and First Peoples*, hvis

formål var at udstikke nogle etiske retningslinier for et samarbejde mellem First Nations (Canadas oprindelige folk) og museerne (Hill & Nicks 1991:1). Den efterfølgende rapport, som enhver canadisk kulturinstitution i dag efterlever, opfordrer museerne til at afgøre repatrieringsspørgsmål på baggrund af ”... *case-by-case negotiation with the appropriate communities based on moral and ethical factors and beyond legal considerations.*” (Hill & Nicks 1991:3i-ii). Ved at inddrage First Nations i beslutningsprocessen har det ofte vist sig muligt at finde og gennemføre fornuftige kompromisløsninger. Eksempelvis i 1999 ved fundet af den 550 år gamle Kwäday Dän Ts’inchi mand i en gletscher i British Columbia, hvor de lokale indianerstammer indvilligede i, at der, forud for genbegravelse, blev udtaget knogleprøver til DNA- og C-14-analyser (Beattie et al. 2000). I modsætning til den amerikanske model er formålet med den canadiske således at tilgodese flere parter interesser på samme tid. En ulempe er dog, at case-by-case-forhandlingerne ofte bliver temmelig ressourcekrævende - da ikke to sager er ens.

Hvilken model kan med fordel overføres på en dansk repatrieringspolitik – den, hvor man udstikker nogle faste kriterier for hvilke genstande, der altid skal repatrieres, eller den, hvor man foretager individuelle forhandlinger i hver enkelt sag?

Nogle danske erfaringer

For at give et kvalificeret svar på dette, er det nødvendigt at kigge nærmere på nogle danske erfaringer. Her er udvalgt tre konkrete sager, som berører repatriering til ét oprindeligt folk, nemlig inuit i Canada, Alaska og Grønland. Den canadiske ansøgning, Nationalmuseet modtog i 1991, omhandlede 34 skeletter fra Repulse Bay, Canada. Disse blev udgravet af Therkel Mathiassen i forbindelse med Knud Rasmussens 5. Thule - ekspedition i 1922 - 23 og derefter

deponeret på Panum Institutet. Ansøgningen omfattede dog ikke de associerede gravgaver, som i dag udgør en vigtig del af Nationalmuseets arktiske samling. Inuits primære argument for denne repatriering var, at skeletterne repræsenterede forfædre, og at disse *"deserved a proper burial in their rightful burial ground"* (Hansen 1997:142). På trods af, at Mathiassens udgravning ud fra datidens standard var fuldt ud lovlig, valgte Nationalmuseet at efterkomme inuits anmodning om tilbageførsel med henblik på genbegravelse. Dette fordi man havde sympati for ovenstående argument, men tilmed fordi skeletternes forskningsmæssige potentiale var begrænset, da de allerede var både analyseret og publiceret. Med tilbageførslen håbede man endvidere at skabe grobund for en politisk velvilje, som kunne styrke museet i tilfælde af fremtidige krav om de associerede gravgaver. Disse er museet nemlig ikke interesseret i at afgive. I 1993 modtog Nationalmuseet en tilsvarende ansøgning - denne gang fra inuit i Chugach Alaska Corporation. Ansøgningen berørte de 24 skeletter, som blev hjembragt af Nationalmuseets Kaj Birket-Smith i 1933 fra dennes ekspedition til Prince William Sound, Alaska. Ansøgeren udtalte, at *"We feel that our ancestors' spirits are not at peace until they are returned from the museums' storage boxes to their original villages and graves with dignity and respect."* (Johnson 1997:3). Denne anmodning blev accepteret af samme begrund som den forgående, og skeletterne er i dag genbegravet. Nationalmuseet har således gentagne gange valgt at undtage humant materiale fra museets sædvanlige bevaringskrav - dette fordi humant materiale menes at udgøre den mest følsomme genstandskategori for oprindelige folk. En sådan generalisering er dog langt fra uproblematisk. Nationalmuseets store tilbageførsel til det grønlandske hjemmestyre repræsenterer et eksempel på det modsatte. Tilbageførslen, som stod på fra 1984 - 2001,

omfattede 35.000 arkæologiske og etnografiske genstande og heriblandt også 1646 skeletter af både eskimoisk og europæisk oprindelse (Jensen 2001). Grundet manglende opbevarings- og forskningskapacitet valgte hjemmestyret imidlertid fortsat at deponere skeletterne i Danmark (Hansen 1997, Jensen 2001). Tilbageførslen af skeletterne udsprang nemlig ikke af omsorg for forfædrenes åndelige velbefindende på Panum, men var i stedet motiveret af ønsket om på Grønland at have en repræsentativ samling af grønlandsk kulturarv. Denne forskel på inuit i øst og vest er sandsynligvis historisk forankret. Mens Grønland allerede fik repræsentanter i den danske regering i 1953 og hjemmestyreordning i 1979, har inuit i Canada og Alaska i dag forhandlet sig til landkravsaftaler, der ikke medfører samme grad af politisk uafhængighed. For dem kan repatriering derfor bidrage til at skabe international fokus på deres manglende rettigheder i dag og dermed fungere som et middel i en større magtpolitisk frigørelsesproces. Som næsten-stat med eget nationalmuseum handlede Grønland derimod ud fra rent museumsfaglige hensyn; nemlig pligten til at indsamle, forske og formidle grønlandsk kulturhistorie, og tilbageførslen var derfor selve målet i sig selv.

Disse få eksempler demonstrerer, at det er problematisk (med udgangspunkt i den amerikanske kriterie-model), at udpege specifikke genstandskategorier til repatriering. Ikke alle oprindelige folk er interesseret i eksempelvis repatriering af humant materiale og endnu mindre med henblik på genbegravelse. Desuden kan man argumentere for, at modellen er så kompromisløs, at den ikke evner på samme tid at varetage både oprindelseskulturens og den arkæologiske videnskabs interesser. De kulturelt og historisk betingede forskelle mellem oprindelige folk - som mellem alle andre kulturer - opfordrer i stedet til, at man antager en

fleksibel repatrieringspolitik, som den canadiske case-by-case-model, hvor hver enkelt sag forhandles individuelt. Kun herved bliver det muligt for de implicerede parter at fremlægge deres forskelligartede synspunkter og på bag-

grund heraf udarbejde et tilfredsstillende kompromis, der evner at imødekomme og respektere såvel genstandens forskningsmæssige som religiøse, kulturelle og politiske betydning.

Litteratur

Askerud, Pernille & Etienne Clément 1997

Preventing the Illicit Traffic in Cultural Property. A resource handbook for the implementation of the 1970 UNESCO Convention.

UNESCO, Division of Cultural Heritage, Paris.

Beattie, Brian Aplan et al. 2000

The Kwäday Dän Ts'inci Discovery from a Glacier in British Columbia.

Journal Canadien d'Archéologie 24, p.129-147.

Chatters, James C. 2000

The Recovery and First Analysis of an Early Holocene Skeleton From Kennewick, Washington.

American Antiquity 65 (2), pp.291-316.

Hansen, Jens Peder Hart 1997

Repatriation of Ancient Human Remains. Recent Cases from the Arctic Region.

I Gilberg, Rolf & Hans Christian Gulløv (red.): *Fifty Years of Arctic Research. Anthropological Studies from Greenland to Siberia*, pp.141-148. Ethnographical Series, vol.18, Department of Ethnography. Nationalmuseet, København.

Hill, Tom & Trudy Nicks 1991

Task Force Report on Museums and First Peoples.

Assembly of First Nations & The Canadian Museums Association, Ottawa.

ICOM 1983

Guidelines For the Use of the "Standard Form Concerning Requests for Return or Restitution" Established by the Intergovernmental Committee, Vol. I & II, Paris.

ICOM 2000

Revision of the ICOM Code of Professional Ethics. June 2nd 2000. <http://www.icom.org/rev/ethics.html>

Jensen, Einar Lund 2001

Tilbageførsel af museumsgenstande til Grønland.

Arkæologisk Forum 5, pp.13-17.

Johnson, John F.C. 1997

Ancient Chugach Native Remains are Back Home Again.

Keepers of the Treasures – Alaska, pp.3-4. Anchorage.

Kulturministeriet 1986

Lov om sikring af kulturværdier i Danmark (Lov nr.332 af 4. juni 1986). (se også *Bekendtgørelse for Lov om sikring af kulturværdier i Danmark* (Bekendtgørelse nr. 404/1987)).

<http://www.ku.dk>

Kulturministeriet 2001

Museumsloven (Lov nr. 473 af 7. juni 2001).

<http://www.kum.dk>

NAGPRA 1990

Native American Graves Protection and Repatriation Act.

Public Law 101-601. Nov. 16th 1990.

<http://www.cast.edu/other/nps/nagpra.dat/lgm003.html>

Thomas, David Hurst 2000

Skull Wars. Kennewick Man, Archaeology, and the Battle for Native American Identity.

Basic Books, A Member of the Perseus Group, New York.

UNESCO 1970

Convention On the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property, November 14th 1970. www.unesco.org

UNIDROIT 1995

Unidroit Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects, June 24th 1995.

<http://www.unesco.o>